

ВЛАДА ТА ОПОЗИЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ В ПРОЦЕСІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ

Природа політики припускає різноманіття думок, позицій та інтересів її суб'єктів. Ця обставина породжує проблему взаємовідносин між силами, що знаходяться при владі, і тими, хто прагне отримати владу. Проблема опозиції в вітчизняній політичній науці почала досліджуватись лише в роки незалежності, оскільки до того монополія КПРС на владу супроводжувалась придушенням всього і всіх, хто мислив або діяв інакше, ніж офіційна влада. Однією з центральних була теза про ідейну та морально-політичну єдність радянського народу. Тому з об'єктивних причин переслідування опозиції владою робило неможливим дослідження цього явища.

В демократичному суспільстві зі сталими традиціями, стабільним правопорядком політична опозиція розцінюється як закономірне та природне явище, що сприяє нормальній життєдіяльності та розвитку суспільства незалежно від характеру його політичної системи, як умова вдосконалення зворотного зв'язку між громадянами та органами державної влади. Це означає, що в суспільстві стимулюється різноманіття суспільно-політичного життя, не забороняється створення і діяльність різних політичних партій, рухів та громадських організацій. Соціальний прогрес в цілому досягається завдяки такому різноманіттю противаг та відповідному балансу між різними конкуруючими один з одним політичними інститутами.

Щодо причин, які зумовлюють існування політичної опозиції, то можна виділити наступні: внутрішня суперечливість суспільства; соціальне розшарування, яке викликає соціальний диспаритет; ігнорування принципу соціальної справедливості; криза між населенням та владою.

Політична опозиція – це протидія, опір діючій державній владі, протистояння її стратегічному курсу з метою його зміни на інший, що задовольняє опозиційні політичні сили. Політичну опозицію можна розглядати і як протистояння різних суб'єктів суспільства державній владі, яка не враховує їх інтереси у внутрішній та зовнішній політиці. Такими суб'єктами можуть бути класи, верстви, соціальні групи, партії, рухи, окремі особи. В кожному разі йдеться не про внутрішньопартійну, а про внутрішньодержавну політичну опозицію.

Опозиція – це об'єктивне явище суспільного життя, породжене розподілом праці, соціальною структурою, рівнем життя різних груп населення, диференціацією їх потреб, інтересів і цілей. Чим вищий рівень підтримки влади з боку населення, чим вона легітимніша, тим обмеженіші масштаби та вплив опозиції. Наявність в демократичних країнах багато чисельного середнього класу, який зацікавлений в стабільності, робить неможливим виникнення масової опозиції.

Активність опозиційних сил простежується, як правило, під час війн, економічних криз, глибоких суспільних перетворень. Економічні потрясіння, масове зuboжіння стимулюють невдоволення населення, підживлюють його опозиційність.

Взаємовідносини між владою та опозицією залежать від характеру політичної системи. В тоталітарній та авторитарній політичних системах вони носять антагоністичний характер. І влада і опозиція не визнають права один одного на існування. Влада придушує та переслідує опозицію, а опозиція, в свою чергу, намагається повалити існуючу владу. В цьому випадку політика стає сферою жорстокого протистояння влади та опозиції. В демократичних політичних системах існує можливість конструктивної взаємодії політичних сил, як тих, що знаходяться при владі, так і тих що їм протидіють. Будучи невід'ємним компонентом демократичного суспільства і правової держави, опозиція не передбачає насильницьких дій з метою захоплення державної влади.

Одним з перших дослідників поняття "опозиція" був англієць Белінгбрук. Ще в XVIII ст. він обґрунтував конституційний принцип, який визначав сферу лояльної діяльності опозиції. Суть цього принципу зводиться до постійного забезпечення балансу влади, контролю та критики з боку опозиції діяльності уряду, внесення пропозицій щодо реформування державно-правових інститутів [6 – С.82].

Існують декілька критеріїв класифікації опозиції. В залежності від міри лояльності до державної влади розрізняють помірковану та радикальну (непримиренну) політичну опозицію. Перша за своєю сутністю конструктивно-критична, в більшості випадків здатна досягти консенсусу з владою. Друга відкрито виступає за зміну існуючого політичного курсу з метою реалізації власної політичної лінії.

В залежності від змістовності політичного курсу опозиція може бути конструктивною та деструктивною. Перша формулює змістовні, ділові пропозиції, що відповідають національним інтересам. Дії іншої мають руйнівний для суспільства характер.

Умови функціонування формують опозицію легальну, нелегальну та напівлегальну. Легальна опозиція діє відкрито, дотримується основних законів і принципів існуючої політичної системи, вважає неприйнятним використання сили для здобуття влади. Її представники беруть активну участь у політичному житті суспільства. Форми такої участі різноманітні: виборча діяльність, критика урядового курсу, вплив на прийняття політичних рішень, участь за певних обставин в діяльності владних структур. Не дивлячись на наявність очевидних протиріч, влада і опозиція за цих умов виявляють лояльність один до одного, готовність до співробітництва та діалогу. Особливого значення набуває співпраця між владою та опозицією в кризових ситуаціях.

Нелегальна (підпільна) опозиція діє приховано, поза межами існуючої політичної системи. Її права та претензії не визнаються владними структурами. За власною ініціативою або ж реагуючи на репресивні дії влади

щодо себе, нелегальна політична опозиція використовує насильницькі засоби боротьби, які неприпустимі для цивілізованого світу. Напівлегальна опозиція включає в себе політичні сили, які утримуються від прямого протистояння владі, але в той же час не співпрацюють з нею.

Особливе значення набуває політична опозиція в суспільстві, яке знаходиться в перехідному стані, коли проходять глибокі зміни всього соціально-економічного устрою. В такій ситуації зростає небезпека використання насильства для досягнення політичних цілей. Якщо ж існуюча політична влада запізнюється з формуванням механізму зворотного зв'язку та модернізацією політичних інститутів, політична опозиція здатна активізуватись, а її діяльність може викликати не передбачувані наслідки.

Проблема взаємовідносин влади та опозиції особливо актуальна для посткомуністичних країн. В цих державах владі протистоять перш за все сили реставраторського напрямку та демократичні опоненти запроваджуваному курсу. Практика свідчить, що суспільство, яке реформується з необхідністю вступає в етап, коли невдоволення частини населення тим курсом, що проводиться породжує не тільки антидемократичні тенденції, але й демократичну опозицію. Взаємодія з цією опозицією потребує від влади лояльності, готовності до діалогу з проблем корегування курсу реформ і реалізації конструктивних альтернатив йому. При цьому повинен виконуватись один з основних постулатів у відносинах між політичною владою та опозицією демократичного суспільства: влада повинна уникати завищеної самооцінки себе в якості єдиного носія демократичних цінностей, вміти вірно співвідносити стратегічні та тактичні аспекти внутрішньополітичної боротьби.

З боку демократичної опозиції вимагається відповідальне ставлення до діалогу з владою, відмова від жорсткої та безкомпромісної критики, здатної викликати негативні для демократичного процесу наслідки. Непоступливість демократичної опозиції та зацикленість на справедливості перш за все власних пропозицій може стати причиною руйнації демократичного електорату і послаблення загального потенціалу системи. В будь якому разі в механізмі прийняття рішень пріоритетними мають бути базові демократичні цінності, а не кон'юнктурні міркування збереження або отримання влади.

Політичне протистояння влади та опозиції в Україні вперше набуло серйозних масштабів у 1989 році, коли в епіцентрі політичної боротьби перебували питання про вибори до Верховної Ради УРСР та місцевих органів влади. Фахівці інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР констатували: "Створюється ситуація, коли актуальні питання, висунуті на порядок денний діалектикою демократичних процесів перебудови, слабо або зовсім не вирішуються в рамках існуючої моделі суспільних відносин"[1. – С.48].

Найбільш поширеними та дієвими формами впливу опозиції на офіційну владу в цей час були демонстрації, мітинги, страйки, пікетування, голодування тощо. Дедалі ці акції були більш масштабними, охоплювали значну частину населення в різних регіонах країни. Причиною цього була, на

думку науковців, прогресуюча політизація населення, зумовлена низкою обставин та факторів: по-перше, демократизація та гласність, що збільшувались у геометричній прогресії, створили сприятливий ґрунт для розгортання масових політичних акцій такого типу; по-друге, опозиційні сили досягли такого рівня, що могли цілеспрямовано планувати, готувати та здійснювати подібні акції; по-третє, безпосереднє спілкування з масами давало переваги опозиції, оскільки лейтмотивом більшості цих заходів була критика пануючої системи та можновладців, яка впливала здебільшого на емоції, але не потребувала серйозного аналітичного підходу; по-четверте, мітинги та демонстрації є невід'ємною частиною будь-якого виборчого процесу; по-п'яте, саме ці політичні акції були для опозиції найзручнішими для завоювання симпатій народних мас, оскільки поєднували в одне ціле радикальні дії деяких активістів, безпосередньо включених в політичні акції, та участь широких кіл громадськості, яка перебувала в стані невизначеності, що дозволяло опозиції схилити шальку політичних терезів на свій бік [1. – С.49].

Структура політичної системи в Україні, що склалася за роки незалежності, не передбачає реальної участі політичних партій у процесі формування органів виконавчої влади як у центрі, так і на місцях, а тому обмежує можливості їх впливати на розробку та реалізацію державної політики. В той же час не можна говорити про наявність в Україні дієвих механізмів політичної відповідальності перед виборцями партій і блоків, представлених у Верховній Раді, та їх реального впливу на урядову політику. Вагомим фактором, який унеможливує формування більшості та опозиції в класичному розумінні є неефективність системи публічної влади – відсутність чіткого розмежування функцій та відповідальності за їх здійснення між органами влади всіх рівнів, неефективність системи стримувань і противаг, що призводить до домінування в політичній системі єдиного владного центру в особі глави держави. Саме тому в українському політикумі склалася така ситуація, що опозиція є не альтернативою більшості та сформованому нею уряду, а опозицією до конкретних рішень або окремих політиків. В таких умовах деякі політичні сили, як і деякі відомі політики, періодично проголошують себе або представниками більшості, або опозицією. Так, наприклад, сталося під час голосування в Верховній Раді за призначення Ю.Тимошенко главою Уряду. "Повторилось "весілля в Малинівці". Зникла вся опозиційність, про яку недавно заявляли представники НДП, Партії Регіонів та інші. Влада змінилась і вони "змінили шапку", щоб жити далі так, як жили... Їх цікавлять тільки керівні крісла та ті вигоди, які можна, сидячи в них, отримати"[2. – С.1], – з обуренням констатував лідер кримських комуністів Л.Грач.

Причиною вищесказаного є відсутність сильних та впливових політичних партій, які б мали вагому підтримку населення. З радянського минулого в політичну систему незалежної України перейшли компартія і Рух. Решта – політичні утворення, які захищають інтереси олігархів, більшість з яких намагаються знаходитись в оточенні президента. Сильних

партій немає і бути не може, доки зберігається існуюча система, в якій партіям відведена другорядна роль. Помиляється той, хто вважає, що перехід до парламентської форми правління можливий лише за умов створення впливових політичних партій [4. – С.4]. Для того, щоб на партії покласти свої надії, вкладати сили та кошти, у них повинна бути перспектива, якої у них поки що немає. Про це свідчать останні парламентські вибори, за результатами яких партії, що отримали підтримку більшості населення країни, опинилися в опозиції. Це демонструють як деякі політичні структури, так і окремі політики після президентських виборів 2004 року, де домінуючими є не інтереси виборців, які їх делегували за для захисту своїх інтересів, а власні меркантильні інтереси.

Характеризуючи владу та опозицію сучасної України, можна констатувати, що вони мають переважно одне коріння. В складі депутатських фракцій опозиційних партій та блоків також є представники великого та середнього бізнесу, для яких головна цінність депутатського мандату – захист цього бізнесу політичними засобами, намагання запобігти перерозподілу власності або мінімізувати втрати від нього. Як і влада, українська опозиція схильна віддавати перевагу кулуарним способам політичної діяльності. Прикладом цього є підтримка окремими опозиційними фракціями програми політично та економічно чужого їм уряду В.Януковича, а також підтвердження лідерами КПУ та СПУ факту їх кулуарних переговорів з головою адміністрації Президента про підтримку фракціями лівих партій законопроекту про зміни в Конституцію, який підготувала президентська адміністрація[3. – С.9].

Як і влада, опозиція схильна до агресивності у відношенні до опонента і навряд чи відмовиться від методів силового тиску на нього. Це красномовно демонстрували ЗМІ, особливо під час президентських перегонів 2004 року. Саме вони і розділили український електорат на дві частини, які дотримувались прямо протилежних політичних позицій та спонукали події, подальший розвиток яких міг би мати непередбачені наслідки. Виборці на Сході, як і на Заході України дивились ті канали телебачення, читали ті видання, чули тих політиків, які їм більше імпонували, говорили рідною їм мовою. Майже жодні з засобів масової інформації не давали неупереджену, нейтральну інформацію за участю як владних, так і опозиційних структур.

Цивілізований діалог між владою та опозицією можливий лише за умов цивілізованості його учасників. Демократична практика поняття влади пов'язує її не з персоналіями, а з правлячою політичною партією. В нашій державі поки що, навіть формально, немає партії, що перебуває при владі. Тому маємо певний парадокс: електорат оцінює ефективність і спроможність влади за результатами і наслідками економічної та соціальної політики уряду, але сам уряд в наших умовах в жодному разі не репрезентує владу. Більше за те, успіхи чи прорахунки урядової діяльності аж ніяк не впливають на долю парламенту, оскільки відповідальністю за його роботу інші владні структури не обтяжені. Збалансування цих двох гілок влади єдино можливе через розподіл відповідальності за діяльність уряду між ним та Верховною Радою.

Це можливо при створенні політично-концептуальної більшості, як блоку політичних партій, що відповідають за реальність та життєздатність цієї програми. Соціально-економічна парадигма блоку правлячих партій мусить стати відповідною парадигмою уряду. Водночас, криза урядової діяльності мусить стати ознакою парламентської кризи з відповідними наслідками для цього парламенту. В наших умовах як уряд, так і парламент не можуть поки що уособлювати реальну політичну владу. Тому відношення між владою та опозицією може замикатись лише на одній особі, яка репрезентує реальну владу в країні – на президенті. В цих умовах всі здобутки, як і прорахунки належать саме йому, чого не буває в демократичному суспільстві.

Стосунки нашої опозиції з владою складаються поза класичними сценаріями. Більшість населення країни в цій ситуації знаходиться в опозиції до влади. Справедливим буде і твердження про те, що всі учасники політичного процесу, які в той чи інший спосіб не належать до партії влади (а в наших умовах інколи й належать) складають резервну армію опозиції.

Деякі політологи звертають увагу й на соціокультурний феномен як підґрунтя опозиційності. За культурно-лінгвістичними ознаками наша опозиція поділяється на три основні групи. Їх об'єднує те, що всі вони не сприймають цю державу і цю владу як свою власну саме за культурно-цивілізаційними параметрами. Для носіїв української культури влада і структури, які вона розбудовує, зовсім не є українськими, а тому ворожими і неприйнятними. Влада не виправдала їхніх сподівань. Для тих, хто відчуває себе росіянином, ця країна теж дискомфортна, оскільки надто українська і позбавила привілейованого статусу його культуру, його мову. Треті – це духовні послідовники комуністичної цивілізації, які складають стійку опозицію до будь-якої влади. Таким чином маємо в одному суспільстві три різних культури, які формують три типи опозиційності до влади [5. – С.300]. Доки не вирішиться проблема гармонійного, толерантного балансу цих трьох складових, наше майбутнє залишиться невизначеним, приреченим на не прогнозовані конфлікти. Найменш захищеною частиною нашого соціуму є українство. За всі роки незалежності наша держава не стала українською державою, а державою влади та олігархів.

Останнє десятиліття протистояння, як правлячої, так і опозиційної еліти призвели до того, що стратегічний курс України, як у внутрішній, так і в зовнішній політиці, на практиці залишився невизначеним. Існує величезна різниця між деклараціями та реальною дійсністю нашого політичного та соціально-економічного життя. У внутрішній політиці, наприклад, постійно проголошувався демократичний вибір, розбудова громадянського суспільства, захист прав і свобод громадян. На практиці в країні створена система адміністративної демократії, при якій демократичні норми існують формально, а в дійсності влада з року в рік все більше намагалась контролювати вибір громадян. І прорахунок влади в тому, що вона не реформувала свої передвиборчі технології, своєчасно їх не обновлювала, інколи доводячи їх до абсурду. Це і призвело до масового обурення електорату і, в першу чергу, української національної інтелігенції.

У зовнішній політиці декларувався курс на євроатлантичну інтеграцію та вступ до ЄС. На практиці – підписувались документи про вступ до ЄП, що робило неможливим вступ України до ЄС. Більше того – це могло призвести до створення наднаціонального органу, впливати на діяльність якого Україна буде не здатна. Неодноразово влада брала на себе відповідні зобов'язання перед іншими країнами і не завжди їх виконувала, що створило нашій країні імідж непередбаченого та ненадійного партнера.

Вихід з положення, що склалося на сучасному етапі державотворення в Україні полягає в інституціоналізації опозиції, наданні їй законодавчо встановленого статусу. Частина опозиційних партій дійсно сьогодні переживає труднощі з визначенням свого місця в системі координат "влада – опозиція", через що їх опозиційність має скоріше антиперсональний характер, спрямований проти конкретних осіб, наприклад, проти президента, прем'єра, а не проти їх програмних положень, ідеології тощо. Усі ці негативні чинники призводять до того, що крім неконструктивних стосунків з владою опозиція не може повноцінно здійснювати притаманні їй у демократичному суспільстві функції.

Цивілізована діяльність опозиції в Україні неможлива без зміни засобів та методів здійснення державної влади та проведення політичної реформи. Остання повинна збалансувати повноваження між президентом, парламентом та урядом і забезпечити перехід до парламентсько-президентської форми правління. Слід запровадити схему, згідно з якою виборці обирають представників політичних партій до парламенту. Представники партій об'єднуються в парламентську більшість, яка бере участь у формуванні Уряду. Партії, об'єднані в більшість, несуть політичну відповідальність перед виборцями за результати діяльності Уряду. В свою чергу, парламентська меншість створює опозицію, яка отримує право та можливість публічної критики та контролю дій Уряду шляхом внесення альтернативних пропозицій. Для здійснення цього потрібна солідна правова база: чітке законодавче врегулювання діяльності парламентської більшості та опозиції як правових інститутів; закріплення в Регламенті Верховної Ради умов формування та розпуску парламентської більшості та опозиції; чітке законодавче закріплення парламентських процедур, пов'язаних із формуванням уряду та контролем за його діяльністю; вирішення питання політичної відповідальності за діяльність уряду між президентом та парламентською більшістю; прийняття закону "Про парламентську більшість та опозицію" в комплексі з іншими необхідними для цього законами. Тільки таким чином можуть складатись цивілізовані стосунки між парламентською більшістю та опозицією, які гідні цивілізованого суспільства.

1. Бойко О. Політичне протистояння офіційної влади та опозиції в Україні: основні прояви, характерні риси та особливості (літо 1989 р. – лютий 1990 р.) // Людина і політика, – 2003. – № 2. – С.48-62. 2. Грач Л. Рада сыграла "свадьбу в Малиновке" // РИА "Новый регион". – 2005. – 4 февраля. 3. Жданов И., Якименко Ю. Украина в ХХ1 веке: вызовы для политической

элиты// Зеркало недели. – 2003. – 15 ноября. – С.8-9. **4.** Малинкович В. Большевики и меньшевики. Политический кризис в Украине: его причины и возможные последствия// День. – 2003. – 3 января. – С.4-5. **5.** Пасько І. Громадянське суспільство: влада і опозиція// Войтенко Т.О., Гончарук О.С., Привалов Ю.О. Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання. Наукова збірка. – К.: Стилос, 2002. – 368 с. **6.** Политическая энциклопедия. В 2 т. Т.2 / Нац.обществ.-науч.фонд; Рук.проекта Г.Ю Семигин; Науч-ред.совет: пред.совета Г.Ю.Семигин. – М.: Мысль, 2000. – 750 с.